

Maciej Andrzejewski

ZASADA KONTRADYKTORYJNOŚCI PROCESU O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA NA TLE ZASADY *SALUS ANIMARUM* ORAZ ZASADY PRAWDY*

W kanonicznym procesie sądowym oprócz rozpoznawania spraw o nieważność małżeństwa w ramach ukształtowanego na podstawie obowiązujących norm prawa procesowego reguł postępowania, chodzi w szczególności o realizację Bożego planu zbawienia, w który wpisuje się zasada *salus animarum*, odpowiadająca eklezjalnemu wymiarowi sądownictwa kościelnego. Realizacja zasad procesowych powinna odzwierciedlać cel nadprzyrodzony, do którego zdążają wszyscy wierni w Kościele, a którym jest zbawienie dusz. Działalność wszystkich uczestników *iudicium* zmierzająca do realizacji celu nadprzyrodzonego określonego w Bożym planie zbawienia w procesach o nieważność małżeństwa przejawia się w poszukiwaniu prawdy o małżeństwie, ale także prawdy o każdym człowieku. Jest to zadanie niełatwe, zwłaszcza gdy przedmiotem rozstrzygnięcia jest odpowiedź dotycząca sakramentalnej rzeczywistości małżeństwa.

DR MACIEJ ANDRZEJEWSKI – asystent, Katedra Norm Ogólnych i Teorii Prawa, Wydział Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie; adres do korespondencji: ul. Kanonicza 9/408, 31-002 Kraków, Polska; e-mail: maciej.andrzejewski@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>

* Niniejszy artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego o nr UMO-2017/25/N/HS5/02554, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

W procesach o nieważność małżeństwa istnieje silne *iunctim* między *iudicium* a zasadami określającymi kanoniczny proces sądowy, który w literaturze przedmiotu określa się mianem *iudicium cum principis*¹. Tytułowa triada zasad nabiera istotnego znaczenia w procesach o nieważność małżeństwa ze względu na sakramentalny charakter małżeństwa i specjalną procedurę prowadzącą do stwierdzenia jego nieważności. Wydaje się również, iż przypomnienie wybranych zasad rządzących procesem o nieważność małżeństwa jest istotne zwłaszcza w kontekście reformy procesowej papieża Franciszka dokonanej listem apostolskim *Mitis Iudex Dominus Iesus*². Wskazać bowiem należy, iż mimo doniosłości wprowadzonych zmian, niezmiennie pozostały pryncypia, jakimi powinni kierować się wszyscy uczestnicy *iudicium*.

1. ZNACZENIE ZASADY *SALUS ANIMARUM*

Zasada zbawienia dusz jako cel prawa kościelnego została sformułowana po raz pierwszy przez Iwona z Chartres w XI w., który pozostając wierny założeniom reformy gregoriańskiej wskazał, iż *omnis institutio ecclesiarum legum ad salutem referenda sit animarum* [Sobański 2001, 115]. Obowiązek odniesienia wszelkich praw kościelnych do zbawienia dusz stanowi cel nadprzyrodzony, który tak dalece wykracza poza porządek prawny, iż stanowi meta-prawny lub pozasądowy cel, który sam w sobie jest na zewnątrz i poza tym porządkiem [Pellegrino 2004, 144].

Zbawienie dusz jako cel nadprzyrodzony wpisuje się w samą naturę Kościoła, nie stanowi zaś tylko kryterium weryfikacyjnego dla norm oraz instytucji kanonicznych, a cały porządek Kościoła zmierza do tego, „by wierni mogli poznać zobowiązującą moc chrześcijańskiego powołania i odpowiedzialności na obdarowanie, żyjąc we wspólnocie zobowiązującym stylem zaproponowanym przez Chrystusa, i tym samym antycypując ostateczny

¹ Szeroko na temat relacji między *iudicium* a zasadami procesu o nieważność małżeństwa zob. Greszata 2008.

² Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus quibus canones Codicis Iuris Canonici de Causis ad Matrimonii nullitatem declarandam reformatur* (15.08.2015), AAS 107 (2015), s. 958-67; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa (tekst łacińsko-polski)*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015 [dalej cyt.: MIDI].

cel powołania, jakim zostali obdarzeni – zbawienie dusz” [Gałkowski 2017, 33-34].

Kościół od początku swojego istnienia wiedział, iż jego zasadniczym zadaniem jest prowadzenie Ludu Bożego ku pełnej realizacji ich powołania, dlatego osiągnięcie ostatecznego celu, jakim jest zbawienie dusz uczynił najwyższym prawem. Jednocześnie ze względu na samą naturę Kościoła władza sądowa ma charakter pastoralny, a rozwiązywanie konfliktów powinno odbywać się w duchu chrześcijańskiej miłości [Miziński 2007, 141]. Papież Franciszek w przemówieniu do uczestników kursu formacyjnego dla biskupów na temat nowego procesu małżeńskiego w 2016 r. wskazał, iż uwzględniając zdrową relację między sprawiedliwością a miłością, prawo Kościoła musi zachować fundamentalną zasadę *salus animarum*. Dlatego trybunały kościelne są powołane, aby być wyrazem diakonalnej służby prawa w odniesieniu do tego nadrzędnego celu. Cel ten zasadnie jest umieszczony jako ostatnie słowo Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.³, albowiem góruje nad nim jako prawo najwyższe i jako wartość przekraczająca samo prawo, wskazując w ten sposób horyzont miłosierdzia. Jednocześnie papież zwrócił się do biskupów, aby powróciwszy do diecezji, każdego dnia uczyli się mądrego poszukiwania *unum necessarium salus animarum*⁴. Ponieważ małżeńskie przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, zostało między ochrzczonejmi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu (kan. 1055 § 1), dlatego też między nimi nie może istnieć ważna umowa małżeńska, która tym samym nie byłaby sakramentem (kan. 1055 § 2). Sakrament małżeństwa nastawiony jest na zbawienie innych ludzi, a przez służbę innym przyczynia się także do zbawienia osobistego, albowiem udziela szczególnego posłania w Kościele i służy budowaniu Ludu Bożego⁵.

³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallottinum, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

⁴ Franciscus PP., *Address of His Holiness Pope Francis to Participants in the Formation Course for Bishops on the New Marriage Process* (17-19.11.2016), http://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2016/november/documents/papa-francesco_20161118_corso-rotaromana.html [dostęp: 10.12.2019].

⁵ *Catechismus Catholicae Ecclesiae*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 1997; tekst polski w: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Pallottinum, Poznań 2002 [dalej cyt.: KKK], nr 1534.

Zwraca się również uwagę, iż *salus animarum* pomaga uczynić prawo bardziej przystępnym, gdyż szczegółowe rozwiązania prawne są często zbyt trudne dla zwykłego człowieka. Jednakże, aby prawo nie straciło swojej skuteczności ze względu na możliwość powoływania się na zasadę zbawienia dusz w każdej sytuacji, należy tak uszczegółowić przepisy, aby pasowały do konkretnych okoliczności sprawy [Paprocki 2000, 1847]. W Kościele najdoskonalszą formą rozwiązywania konfliktów wiernych jest kanoniczny proces sądowy przywracający porządek we wspólnocie Ludu Bożego. Mimo, że Kościół jest Ludem Bożym powołanym do realizacji zbawczego planu Boga, cały czas stanowi także społeczność ludzką [Greszata-Telusiewicz 2014, 14]. Papież Franciszek w MIDI reformującym proces o nieważność małżeństwa wskazał, iż niezmiennie troska o zbawienie dusz pozostaje najwyższym celem instytucji, ustaw i prawa. Powyższe skłoniło go do przedstawienia biskupom aktu reformy, aby pod przewodnictwem Biskupa Rzymu uczestniczyć w misji Kościoła, którą jest ochrona jedności w wierze i w dyscyplinie w odniesieniu do sakramentu małżeństwa (MIDI, wstęp). W liście apostolskim zostało szczególnie podkreślone znaczenie procesu sądowego w sprawach o nieważność małżeństwa. Biskup Rzymu, idąc za przykładem swoich poprzedników na Stolicy Piotrowej zdecydował, że sprawy o nieważność małżeństwa będą rozpoznawane na drodze sądowej, ponieważ wymaga tego przede wszystkim „konieczność zagwarantowania w najwyższym stopniu ochrony prawdy świętego węzła, a to właśnie zabezpieczają gwarancje porządku sądowego” (tamże).

Fundamentalna zasada dla całego Kościoła znajduje swoje odzwierciedlenie w KPK/83, w którym ustawodawca wskazał, iż administrowanie sprawiedliwością powinno dokonywać się *prae oculis habita salute animarum, quae in Ecclesia suprema semper lex esse debet* (kan. 1752). Zasada *salus animarum suprema lex* musi być uwzględniana przy realizacji nie tylko zasad inspirujących Księgę VII, do których zalicza się zasady fundamentalne (centralne miejsce władzy sądowej papieża i biskupa diecezjalnego; centralne miejsce pojęcia pewności moralnej; preferencja rozwiązań pozasądowych) oraz inne zasady inspirujące o wielkim znaczeniu (zasadnicza jednorodność prawa procesowego; wspólne wykonywanie władzy sądowniczej na poziomie Kościołów partykularnych; procedura jasna, krótka, prosta i równocześnie bezpieczna; centralne miejsce zwykłego procesu spornego; procedura zasadniczo pisemna; proces publiczny wobec stron, a tajny wobec innych), ale także przez pryzmat tej zasady należy interpretować

wszystkie kanoniczne normy procesowe [Grocholewski 1999, 179]. W literaturze przedmiotu wskazuje się wręcz, iż zasada *salus animarum suprema semper lex esto* jest zasadą, która musi mieć pełne zastosowanie w prawie kanonicznym, bez żadnych wyjątków [Brzemia-Bonarek 2007, 134].

2. ZNACZENIE ZASADY PRAWDY

Każdy porządek prawny, w tym również prawno-procesowy, zobowiązany jest do poszukiwania prawdy. W szczególności zaś zobowiązany do poszukiwania prawdy jest Kościół, który nie pozwala na zaistnienie rozbieżności pomiędzy interesem prywatnym i interesem publicznym w tym znaczeniu, iż wszystkie strony procesu są związane więzią lojalności wobec obiektywnej prawdy [Ariano 2017, 178]. Jak nauczał papież Benedykt XVI, przedmiotem procesu w sprawach *de nullitate matrimonii* jest orzeczenie prawdy co do ważności lub nieważności konkretnego małżeństwa, a więc co do rzeczywistości, która stanowi fundament instytucji rodziny i w najwyższym stopniu dotyczy Kościoła i społeczeństwa⁶. W słynnej alokucji Jana Pawła II z dnia 4 lutego 1980 r. do Trybunału Roty Rzymskiej papież przypomniał, iż prawda obiektywna ma być podstawą, matką i prawem sprawiedliwości, ponieważ świat potrzebuje prawdy, która jest sprawiedliwością i sprawiedliwości, która jest prawdą⁷.

Wyroki wydawane w Imię Boga przez sędziego kościelnego powodują, iż jego pozycja w poszukiwaniu prawdy jest szczególna, gdyż sędzia ma być najwyższym gwarantem tej zasady. obrońca węzła dowodzi przed sądem tych okoliczności, które świadczą przeciwko orzeczeniu stwierdzającym nieważność małżeństwa i właśnie z tego powodu swoją posługą działa na rzecz prawdy. Promotor sprawiedliwości poprzez gromadzenie materiałów, poznawanie prawdy subiektywnej i jej ocenę także stara się przybliżyć do poznania prawdy obiektywnej. Z kolei notariusz podpisując dokumenty znajdujące się w aktach sprawy przyczynia się do poznania prawdy obiektywnej, zaświadczając o prawdziwości dokumentów, które sygnuje [Dzięga 2007, 174-76]. Inicjując proces sądowy powód powinien posiadać „spoj-

⁶ Benedictus PP. XVI, *Ad Tribunal Rotae Romanae* (28.01.2006), AAS 98 (2006), s. 135-38.

⁷ Ioannes Paulus PP. II, *Ad Tribunalis Sacrae Romanae Rotae Decanum, Praelatos Auditores, Officiales et Advocatos, novo Litibus iudicandis ineunte anno: de veritate iustitiae matre* (4.02.1980), AAS 72 (1980), s. 172-78.

rzenie w kierunku prawdy”, a więc moralne przekonanie o słuszności swojej tezy. Mimo, iż pozycja pozwanego w procesie jest zupełnie inna niż powoda, to ma on również obowiązek docierania do prawdy, nawet jeśli zachowuje się w procesie biernie i ogranicza się tylko do udzielania odpowiedzi na zadawane pytania [tamże, 177]. Innymi słowy, na wszystkich uczestnikach tego postępowania ciąży obowiązek współdziałania z sędzią w celu odkrywania prawdy, niezależnie od ich pozycji w procesie i wynikających z tego zadań [Miziński 2016, 76].

Nałożenie obowiązku dążenia do prawdy obiektywnej na wszystkich uczestników procesu o nieważność małżeństwa wynika z faktu, iż Kościół jest *societas perfecta, societas sacra*, dlatego też nie chodzi o subiektywne przekonanie osoby o pewnych faktach, lecz o odkrycie faktów prawnych [Dzięga 2007, 174]. Również papież Benedykt XVI w alokucji z dnia 28 stycznia 2006 r. do Trybunału Roty Rzymskiej zwrócił uwagę, iż prawda poszukiwana w procesach o nieważność małżeństwa nie jest prawdą abstrakcyjną, oderwaną od dobra ludzi, ale związaną z ludzką i chrześcijańską podróżą każdego wierzącego⁸. Z kolei w alokucji papieża Franciszka z dnia 29 stycznia 2018 r. do Trybunału Roty Rzymskiej podjęty został temat sumienia sędziów orzekających o nieważności małżeństwa, jak i małżonków, którzy poddają ważność swojego małżeństwa pod osąd sędziowski. Biskup Rzymu zwrócił w szczególności uwagę, aby unikać sytuacji, w których sumienie wiernych zamyka się na działanie łaski ze względu na ich trudną sytuację względem swojego małżeństwa. Z tego punktu widzenia cel ten można osiągnąć nie tylko na drodze duszpasterskiego towarzyszenia i rozeznania sumień, ale także poprzez działania trybunałów, które powinny realizować to w sposób mądry i z poszukiwaniem prawdy. Tylko wtedy orzeczenie nieważności powoduje wyzwolenie sumień⁹.

Należy zgodzić się z poglądem, iż w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa problemem nie jest sama prawda, ale droga do jej odkrycia [Bartczak 2015, 65]. Dotarcie do prawdy w procesie o nieważność małżeństwa możliwe jest zasadniczo na dwa sposoby. Po pierwsze poprzez takie ukształtowanie dynamiki jego przebiegu, który związany jest z brakiem stron procesowych i badaniem sprawy tylko i wyłącznie przez organ procesowy. Zasada rządząca takim procesem sądowym nazywana jest zasadą

⁸ Benedictus PP. XVI, *Ad Tribunal Rotae Romanae*.

⁹ Franciscus PP., *Ad Romanae Rotae Tribunal in occasione inaugurationis Anni Iudicialis* (29.01.2018), AAS 110 (2018), s. 237-40.

inkwizycyjności [Waltoś i Hofmański 2018, 283]. Definiując tę zasadę można powiedzieć, iż podmiot zainteresowany rozstrzygnięciem nie ma uprawnień do procesowej walki o własny interes oraz zwalczania tez stawianych przez przeciwnika [Cieślak 2011, 206]. Wskazując na wady tej zasady podkreśla się niejednokrotnie: 1) psychiczną niemożność wykonania przez sędziego równocześnie trzech funkcji procesowych, które są w znacznym stopniu rozbieżne i częściowo ze sobą sprzeczne; 2) brak obiektywizmu ze strony sędziego wobec pozwanego; 3) brak sprzeczności poglądów co do przedmiotu procesu, który prowadzi do ograniczenia postrzegania sprawy przez sędziego [Pikus 2002, 282].

Drugim możliwym sposobem ukształtowania postępowania sądowego, zmierzającego do odkrycia prawdy obiektywnej jest takie ukształtowanie procesu, w którym występują strony procesowe uprawnione do podejmowania w nim czynności procesowych oraz podmiot powołany do jego rozstrzygnięcia. Tak ukształtowany proces oparty jest na zasadzie kontradiktoryjności [Waltoś i Hofmański 2018, 283]. Definiując zasadę kontradiktoryjności można powiedzieć zatem, iż podmiot bezpośrednio zainteresowany wynikiem postępowania ma prawo do procesowej walki z podmiotem przeciwstawnym o ten korzystny dla siebie wynik [Cieślak 2011, 206]. Słusznie wskazuje się, iż współcześnie nie da się tak ukształtować postępowania sądowego, tylko w oparciu o zasadę kontradiktoryjności, wykluczając tym samym zasadę inkwizycyjności postępowania. Możliwym jest jednak takie ukształtowanie procesu, w którym elementy kontradiktoryjności będą w mniejszym lub większym stopniu konsekwentnie realizowane, co w efekcie doprowadzi do ukształtowania się procesu mieszanego, będącego wypadkową elementów kontradiktoryjności i inkwizycyjności [Hofmański 2014, 654].

Proces kanoniczny zachowuje w sobie zatem zarówno elementy inkwizycyjności, jak i kontradiktoryjności postępowania, a uprawnienia sędziego do działania z urzędu związane są albo z zagrożeniem dobra wspólnego, albo gdy strona działa w celu przewlekłości postępowania, zagrażając sprawiedliwości [Greszata 2007, 128]. Innymi słowy, w procesie kanonicznym występują cechy charakterystyczne dla formy mieszanej, ponieważ z jednej strony inicjowanie i popieranie procesu należy do strony powodowej, która w dalszym etapie procesu wraz ze stroną pozwaną może aktywnie uczestniczyć w procesie przez swoje oświadczenia, inicjatywę dowodową, wgląd do akt sprawy po ich publikacji, czy składanie środków

zaskarżenia. Z drugiej strony sędzia kościelny nie jest biernym arbitrem, może przeprowadzać czynności z urzędu, przy czym, ze względu na brak w procesie o nieważność małżeństwa skoncentrowanej fazy dowodowej w postaci rozprawy ustnej, osłabieniu ulega sporność między stronami [Pikus 2002, 282].

3. ZNACZENIE ZASADY KONTRADYKTORYJNOŚCI

KPK/83 w Księdze VII w odniesieniu do zwykłego procesu spornego nie zawiera definicji ani przybliżonego opisu zasady kontradiktoryjności. Nie została ona także wpisana normą pozytywną w niektóre procesy specjalne, w tym w proces o nieważność małżeństwa. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę, iż nie wszystkie zasady prawa mogą stanowić *expressis verbis* treść danej grupy norm, dlatego należy je niekiedy dopiero wyinterpretować z norm szczegółowych [Dzięga 2007, 169-70]. Tak właśnie jest z zasadą kontradiktoryjności, obecnej *implicite* w normach kodeksowych, jednakże ze względu na jej wieloaspektowość nie jest możliwe jej prawne skodyfikowanie w normę pozytywną [Greszata-Telusiewicz 2014, 13]. Obecność zasady kontradiktoryjności w procesach o nieważność małżeństwa jest wyczuwalna od początku trwania *iudicium* aż do czasu zakończenia postępowania wyrokiem wydanym w Imię Boże. Ma to miejsce zarówno w praktycznym wymiarze zasady związanym z aktywnością uczestników procesu w odniesieniu do przedmiotu sporu i sędziego, jak i w teoretycznym wymiarze, stanowiącym podstawę tworzenia konkretnych i szczegółowych norm, w których prawa i obowiązki są realizowane w poszczególnych etapach *iudicium* [tamże]. Zasadnie w literaturze przedmiotu wskazuje się na dwa aspekty zasady kontradiktoryjności w procesach o nieważność małżeństwa. Pierwszy aspekt związany jest z istnieniem domniemania ważności małżeństwa, gdy małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, a wątpliwości należy uważać za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego (kan. 1060). Sporność wynika bowiem z postawienia tezy przeciwnej do tego, co Kościół twierdzi o konkretnym małżeństwie. Drugim aspektem analizowanej zasady jest przeciwstawność tez zgłaszanych i bronionych przez współmałżonków na temat ważności lub nieważności ich małżeństwa [Greszata 2003, 245; Greszata-Telusiewicz 2014, 13].

Zasada kontradiktoryjności, która jest oparta na dialektyzmie badania zjawisk, a celem jej jest ustalenie prawdy, stanowi kamień węgielny struktury procesu. Autorytatywnym rozwiązywaniem konfliktów nie można w rzeczywistości doprowadzić do prawdziwej rekonstrukcji faktów [Ariano 2017, 166]. Papież Jan Paweł II w alokucji z dnia 26 stycznia 1989 r. do Trybunału Roty Rzymskiej zwrócił uwagę, iż sprawiedliwy proces związany jest z kontradiktoryjnością postępowania nie tylko poprzez wysłuchanie każdej ze stron, ale poprzez przyznanie prawa do wysłuchania, poznania oraz zaprzeczenia żądaniom, dowodom i wnioskom wysuwanych przez stronę przeciwną lub *ex officio*¹⁰. Przemówienie to nie tylko wskazuje na troskę Biskupa Rzymu o sprawiedliwe wyroki w procesach o nieważność małżeństwa, ale także o każdego człowieka biorącego udział w procesie małżeńskim [Rozkrut 2003, 135]. Wydaje się zatem uprawniona supozycja, iż w przemówieniu podkreślona została metodologiczna racja oparcia procesu o nieważność małżeństwa na zasadzie kontradiktoryjności. Zwraca się bowiem uwagę, iż dialektyczne poznanie faktów stanowi najlepszy sposób poznania rzeczywistości, a wieloaspektowa analiza sprawy z kilku punktów widzenia stron zgłaszających przeciwstawne twierdzenia bardziej sprzyja ustaleniu prawdy, niż nawet najbardziej staranne działania podejmowane *ex officio* bez udziału stron [Waltoś i Hofmański 2018, 283]. Rozpoznanie sprawy w kontradiktoryjnym procesie prowadzi do najbardziej wiarygodnego sposobu poszukiwania prawdy, oznacza więc kontynuowanie dialogu, badanie sprzecznych stanowisk i podejmowanie decyzji na podstawie najlepszych argumentów. W konsekwencji decyzja wydana w takim procesie nie będzie uznawana przez strony jako narzucona. Wyrok zaakceptowany przez strony prowadzące dialog stanowi jednocześnie owoc moralnej więzi z prawdą [Ariano 2017, 166-67].

Zwrócić przy tym należy uwagę, iż oparcie procesu tylko na zasadzie inkwizycyjności postępowania, a samego postępowania dowodowego tylko na materiale dowodowym zebrany przez sędziego z wyłączeniem aktywnej roli stron do zgłaszania dowodów na poparcie własnej tezy oraz przeciżących tezie stawianej przez stronę przeciwną, jest fikcją. Zasadniczo, to od stron pochodzą informacje o istnieniu dowodów na poparcie zgłaszanej tezy, stąd istnieje niebezpieczeństwo faktycznej niemożności uzyskania

¹⁰ Ioannes Paulus PP. II, *Ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissis* (26.01.1989), AAS 81 (1989), s. 923.

dowodu przez samego sędziego [Greszata 2003, 255]. Małżonkowie znają historię swojego małżeństwa, a więc okoliczności, czas, miejsce poznania, okres i przebieg narzeczeństwa, powody zawarcia związku małżeńskiego dotyczące jego dobrowolności, miłości stron, a także przebiegu ślubu kościelnego oraz wesela. Posiadają także wiedzę dotyczącą ich pożycia małżeńskiego, a więc dopełnienia małżeństwa przez akty cielesne, zachowania czystości przedślubnej, przyczyn nieposiadania potomstwa. Również strony wiedzą najlepiej, czy po ślubie dbały o tworzoną wspólną małżeńską, były samodzielne w podejmowaniu ważnych decyzji życiowych oraz kiedy zaczęły się nieporozumienia i jaka była ich przyczyna, w tym który z małżonków pierwszy opuścił wspólną małżonka i dlaczego. Strony orientują się najlepiej nie tylko w historii swojego małżeństwa, ale również dysponują wiedzą w zakresie dowodów, które należałoby przedstawić na poparcie swoich tez. Do zasobu ich wiedzy odnosi się to, z kim dzieliły się informacjami o małżeństwie i jakie dokumenty mogą potwierdzać prawdziwość formułowanych tez. Aktywność procesowa stron ma tym większe znaczenie, iż sędzia w procesie kanonicznym nie dysponuje możliwościami związanymi z zapewnieniem stawianictwa stron i świadków oraz pozyskania dokumentów państwowych.

Kontradiktoryjność postępowania stanowi odzwierciedlenie prawnego i społecznego konfliktu w procesie dotyczącym sprzeczności interesów stron. Dzięki możliwości korzystania z przysługujących im uprawnień procesowych, strony mają poczucie sprawiedliwego traktowania [Waltoś i Hofmański 2018, 283]. Ustawodawca wyraźnie nakazuje, aby wszyscy wierni przy zachowaniu sprawiedliwości pochyłili się nad wykluczeniem sporów w Ludzie Bożym i jak najszybszym pokojowym ich rozwiązywaniem (kan. 1446 § 1). Uszczegółowieniem wskazanej normy w procesach o nieważność małżeństwa jest zobowiązanie sędziego kościelnego za każdym razem, gdy dostrzeże taką możliwość, nie tylko przed przyjęciem sprawy, do zastosowania środków duszpasterskich w celu doprowadzenia małżonków, jeżeli to możliwe, do nadania ważności małżeństwu i wznowienia wspólnego życia małżeńskiego (kan. 1676). Sędzia zobowiązany jest również, w przypadku niemożności wznowienia wspólnego życia małżonków, gdy są do siebie nawzajem wrogo nastawieni, zachęcać, aby w trakcie procesu kierowali się przede wszystkim wzajemną uprzejmością, dobrocią

oraz miłością bliźniego¹¹. Małżonkowie powinni zostać zachęcieni również przez sędziego, aby ze sobą współpracowali w prawdzie i miłości, w poszukiwaniu prawdy obiektywnej, jak tego wymaga natura spraw małżeńskich (DC, art. 65 § 2).

Oparcie procesu na zasadzie inkwizycyjności grozić może zatraceniem obiektywizmu przez sędziego poprzez jego zaangażowanie na rzecz jednej lub drugiej strony, stając się niejako uczestnikiem sporu. Takie niebezpieczeństwo nie występuje przy zasadzie kontradycyjności, gdy sędzia pełni rolę obiektywnego arbitra wobec aktywności stron procesowych i nie jest zaangażowany w czynności, które nie wymagają jego udziału [Greszta 2003, 256]. Kontradycyjność postępowania sądowego przyczynia się do zaktywizowania stron ze względu na podział zadań w procesie, a tym samym zmniejsza aktywność sędziego i umożliwia sądowi zachowanie obiektywizmu [Miształ-Konecka 2016, 139]. Jednocześnie realizacja omawianej zasady pozwala sędziemu na utrzymanie psychicznego dystansu do rozpoznawanej sprawy oraz zapobiega skierowaniu jego uwagi w jednym tylko kierunku [Waltoś i Hofmański 2018, 284]. Sprawiedliwość postępowania nierozzerwalnie związana jest z zasadą kontradycyjności i prowadzi do bezstronności i właściwego działania sędziego. W konsekwencji na drodze do poznania prawdy obiektywnej wierni mają prawo zostać wysłuchani zgodnie z rzymską paremią *audiatur et altera pars*. Wymiana argumentów przez strony prowadzić musi do ich równego traktowania, szczególnie istotne jest to w odniesieniu do strony pozwanej, której należy już na początku procesu zagwarantować możliwość postawienia argumentów przeciwnych do tych wpływających ze skargi powodowej [Pikus 2009, 211].

Bezstronność nierozzerwalnie związana jest ze sprawiedliwością, która we wspólnocie Kościoła posiada niebagatelne znaczenie. Z tej racji Urząd Nauczycielski Kościoła wskazuje, iż „w stosunku do ludzi uzdalnia ona [sprawiedliwość – M.A.] do poszanowania praw każdego i do wprowadzania w stosunkach ludzkich harmonii, która sprzyja bezstronności względem osób i dobra wspólnego. Człowiek sprawiedliwy, często wspominany w Piśmie Świętym, wyróżnia się stałą uczciwością swoich myśli i prawością

¹¹ Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesis et interdioecesis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii* (25.01.2005), „Communicationes” 37 (2005), s. 11-92; tekst polski w: *Komentarz do Instrukcji Procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2007 [dalej cyt.: DC], art. 65 § 3.

swojego postępowania w stosunku do bliźniego” (KKK 1807). Również papież Franciszek, podczas inauguracji kolejnego roku sądowego Roty Rzymskiej, w przemówieniu z dnia 24 stycznia 2014 r. podkreślił, iż sędzia kościelny w sprawowaniu swojej posługi powinien, oprócz znajomości nauk prawnych i teologicznych, cechować się biegłością w prawie, obiektywnością osądu i sprawiedliwością oraz wydawaniem orzeczeń z niewzruszoną bezstronnością¹².

PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonej analizy należy wyciągnąć następujące wnioski:

1) Znaczenie zbawienia dusz dla zreformowania procesu o nieważność małżeństwa została potwierdzona przez papieża Franciszka nie tylko w samych normach MIDI, ale także w alokucjach do Trybunału Roty Rzymskiej. Zasada *salus animarum* określa nadprzyrodzony cel prawa kanonicznego, dlatego daleko wykracza poza sam proces o nieważność małżeństwa. Ze względu na cel, jakim jest zbawienie dusz, wszystkie inne zasady procesu o nieważność małżeństwa muszą być jej podporządkowane.

2) W procesach o nieważność małżeństwa z zasady *salus animarum*, która jest najważniejszą zasadą prawa kanonicznego, wynika konieczność poznania prawdy o małżeństwie osób wnoszących swoją sprawę do trybunału kościelnego. Do poszukiwania tej zasady są zobowiązani wszyscy uczestnicy *iudicium* i to niezależnie od roli, która została im wyznaczona przez normy procesu małżeńskiego.

3) Dotarcie do prawdy zabezpiecza w najlepszym stopniu kontryktoryjno-inkwizycyjny model procesu, szczególnie jeżeli w konkretnym procesie strony w pełni realizują swoje uprawnienia, wynikające z możliwości aktywnego udziału w procesie. W razie braku aktywności stron procesowych, ustawodawca przewidział możliwość przeprowadzenia dowodów przez sąd z urzędu.

¹² Franciscus PP., *Ad omnes participes Tribunalis Romanae Rotae* (24.01.2014), AAS 106 (2014), s. 89-70.

PIŚMIENNICTWO

- Ariano, Chiara. 2017. "Il principio del contraddittorio. Lineamenti compartivi tra processo italiano e canonico." *Prudentia Iuris* 84:165-89.
- Bartczak, Adam. 2015. „Lusiurandum de veritate dicenda w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa.” *Annales Canonici* 11:63-77.
- Brzemia-Bonarek, Aleksandra. 2007. *Dopuszczalność dowodów zdobytych w osób niegodziwy w kanonicznym procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*. Katowice: Wydawnictwo Księgarnia Św. Jacka.
- Cieślak, Marian. 2011. *Dzieła wybrane*. T. 2: *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Dzięga, Andrzej. 2007. „Zasada poszukiwania prawdy obiektywnej w procesie kanonicznym.” W *Kościelne Prawo Procesowe. Prawo Rodzinne. Materiały i Studia*, t. 4, red. Andrzej Dzięga, Marta Greszata, i Piotr Telusiewicz, 169-88. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Gałkowski, Tomasz. 2017. „Źródła myśli Iwona z Chartres o salus animarum jako celu prawa kanonicznego.” *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica* 80:29-45.
- Greszata, Marta. 2003. „Problem kontradiktoryjności w kanonicznym postępowaniu o nieważność małżeństwa.” W *Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i Studia*, t. 3, red. Andrzej Dzięga, i Mirosław Wróbel, 239-58. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Greszata, Marta. 2007. *Kanoniczne procesy małżeńskie. Pomoc dla studentów*. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Greszata, Marta. 2008. *Iudicium cum principis. Kodeksowa weryfikacja wybranych zasad procesowych w kanonicznych sprawach o nieważność małżeństwa*. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Greszata-Telusiewicz, Marta. 2014. „Zasada kontradiktoryjności (Przewodnik po kanonicznych zasadach procesowych – część II).” *Człowiek–Rodzina–Prawo* 23:13-17.
- Grocholewski, Zenon. 1999. „Zasady inspirujące Księgę VII „De processibus” KPK.” *Ius Matrimoniale* 4:153-80.
- Hofmański, Piotr. 2014. „Zasada kontradiktoryjności.” W *System prawa karnego procesowego*. T. 3. Cz. 1: *Zasady procesu karnego*, red. Paweł Wiliński, 635-90. Warszawa: LexisNexis.
- Misztal-Konecka, Joanna. 2016. „O obowiązywaniu zasady kontradiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym: przyczynek do dyskusji.” *Zeszyty Prawnicze* 16 (3): 137-65.
- Miziński, Artur G. 2007. „Ochrona prawa oskarżonego w Kościele, w szczególności w kanonicznym procesie karnosądowym.” *Roczniki Nauk Prawnych* 17, nr 1:141-65.
- Miziński, Artur G. 2016. „Adwokat – *cooperator veritatis* w procesie o orzeczenie nieważności małżeństwa.” *Prawo Kanoniczne* 59, nr 1:75-104.
- Paprocki, Thomas J. 2000. "The Method of Proceeding in Administrative Recourse and in the Removal or Transfer of Pastors [cc. 1732-1752]." W *New Commentary on the Code of Canon Law*, ed. John P. Beal, James A. Coriden, and Thomas J. Green, 1818-847. New York–Mahwah: Paulist Press.
- Pellegrino, Pierro. 2004. „La salus animarum.” *Ius Canonicum* 87:141-51.
- Pikus, Szymon. 2002. „Sędzia kościelny w świetle zadań i uprawnień procesowych.” *Prawo Kanoniczne* 45, nr 3-4:269-84.
- Pikus, Szymon. 2009. *Niezawisłość sędziego kościelnego*. Lublin–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

- Rozkrut, Tomasz. 2003. *Jan Paweł II do Roty Rzymskiej*. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Sobański, Remigiusz. 2001. *Nauki podstawowe prawa kanonicznego. Teologia prawa kanonicznego*. T. 2. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Waltoś, Stanisław, i Piotr Hofmański. 2018. *Proces karny. Zarys systemu*. Warszawa: Wolters Kluwer Polska.

**Zasada kontradycyjności procesu o nieważność małżeństwa
na tle zasady *salus animarum* oraz zasady prawdy**

Streszczenie

W artykule ukazane zostało znaczenie zasad: *salus animarum*, prawdy oraz kontradycyjności dla procesu o nieważność małżeństwa. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż zasada *salus animarum* określa nadprzyrodzony cel prawa kanonicznego, dlatego wszystkie zasady procesu o nieważność muszą być jej podporządkowane. Zasada prawdy jest kluczową zasadą procesu o nieważność małżeństwa, do poszukiwania której zobowiązani są wszyscy uczestnicy *iudicium*. Sposobem zaś ukazania prawdy o małżeństwie jest oparcie procesu na wartościach wynikających z zasady kontradycyjności.

Słowa kluczowe: prawo kanoniczne; zasada kontradycyjności; nieważność małżeństwa

**The Adversarial Principle of Proceedings for Nullity of Marriage
with Regards to the Principle
of *salus animarum* and the Principle of Truth**

Summary

This study explores the significance of the principles of *salus animarum*, the truth and adversarial system for the nullity of a marriage process. The *salus animarum* principle defines the supernatural purpose of canon law, therefore the principles of the nullity of a marriage process must be subject to it. The principle of knowledge of truth is a key to a nullity of marriage process that all participants of *iudicium* are to follow. The way how to show the truth is the base of marriage process on values arising from the adversarial system.

Key words: canon law; adversarial principle; nullity of marriage

Information about Author: MACIEJ ANDRZEJEWSKI, Ph.D. – assistant, Department of General Norms and Legal Theory, Faculty of Canon Law at the Pontifical University of John Paul II in Kraków, ul. Kanonicza 9/408, 31-002 Kraków, Poland; e-mail: maciej.andrzejewski@upjp2.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-8440-2426>